

وهك هه موو كوردان، موكرییه كان و
 دئبوكرییه كانیش سوننه و په پرهوی ئایینزای
 شافعین. ئەوان گرنگایه تییه کی که متر به
 مه لا فهرمییه كان ده دن. فتواده ره که یان
 «مه لا محمه د» ی موكرییه که به گویره ی
 وتە ی خو ی، بابوبایرانی، سه ره ک مه لای
 هه موو كوردستان بوون، که چی به ره به ره
 تیپه رپوونی زه مان، قه له مپه وی ده سه لاتی
 شه رع ی و دادوه رییه نه وه کانی ئەم خانه دانه ی
 به ناوچه ی سابلاغه وه به رته سک کرده وه .
 هه لبه ت ئیستا مافی هه لباردنی قازیی شه رع
 و پیشنوژیی مزگه وته کان، له ئۆده ی (ئه سته ی)
 حاکم دایه، به لام وه ئه سته گرتنی وه ره سته کان،
 که دایینکه ری خه رجی مزگه وت و مه کته به کانه،
 له ده سته ی مه لا محمه د دایه . «سه ید که ریمی
 نه قیب» پیگه ی سه ره کایه تی ته ریفه ته کانی ئایینزایی
 به عۆده یه که زیاتر له ولاته سوننی مه زه به کان به
 بره وه .

دوو گرووی سی سو فی؛ واته «قادی» و
 «نه قشبه ندی» له سه ر پاکیشانی مورید بو لای
 خو یان مملانییان هیه . چون ریژه ی په پره وانی
 نه قشبه ندی زیاتره، ده ولت لایه نی «قادی» یه کانی
 گرتوه و پشتیوانی له یه کی له سه ره ککه کانی
 ئەم ته ریفه ته ده کا. هه موو سه یده کانی ئەم
 ناوچه یه ئیدعیان هیه که له تۆره مه ی (سه ید

كوردستان له سه فه نامه ی «ئووژین ئووین» دا

له فه ره نسبییه وه بو فارسی: عه لی ئه سفه ری سه عیدی
 له فارسییه وه: فه رامه رز ئاغا به یگی
 (یه زد)

(۲ - ۲)

ئووزين ئووبين

پيشان دا كه دهيه وي له پومته تي پويكا. پاش نيوه پو، چون كچه كورده كان پوويان هه لئه دههات له بهر ده م بيانبييه كه هه لپه پن، كوپه جووه كان ئهركي ئه وانيان به جي هينا و هه لپه پكيه كي پياوانه يان ئاراسته كرد. ئه م هه لپه پكي نه ته وه بيه كه به دهنگي زوپنا و دههول دهست پئ ده كا، بریتی له هيندئ جولانه وهی ته كووزه (پيكيوپيكي) كه له گه ل بادانی هیدی جهسته، هاوكات ههنگاويك بو پيشئ و ههنگاويك بو دواوه هه لئه گرن. ژن و پياو به شيوهی تيكيه لاه، دهستی يهك ده گرن و ئه م جووله هاوچه شه، بي پسانه وه دووپات ده كه نه وه.

ژنان دامه نی چين چيني پهنگ ئاچوخ و كه وای مه خمر، يان زيپكفتيان له بهر دايه، ده سماليكي سپي گولداريشيان به سفتوسولي له دوندي سهر گري دراوه. ملپيچي ئاوريشمي په شيان به شكلي خاچ له مل به ستوه و گواره ی كه مه يي زيپيان له گوئ كردوه. ملوانكه يه كي له سكه دارپيژراويان به ده سماله وه به ستوه و به ژير چنه دا په تيان كردوه، يه كي ديكه شيان به ده وري نيوجاواندا به ستوه. سووراويان له پومته داوه و برويان به خه تيكي په ش، پيكيه وه نووساندوه. تاقيميك له ژنان كه شوخوشه نكترن، قوماشيكي په شي

عه بدولقادري گه يلانی) ن(۸)، به لام تاقيميكيش له پيگه ی ئه م پياوه مه زنه به غدایيه حاشا ده كه ن تا بكونه پيزي موريدانی شيخي بوخارواه (۹) كه هاوچاوي تي. له لايه كي تره وه، ته نيا به بونه ی ئه وه ی كه سي له وه چه ی پيغه مبه ره، ناتواني ئيدعای شويندانه ري و ده سه لاتی بي سنوور بو خوی دابين كا. كورده كان هه ز ده كه ن ته نيا گوپرايه لي شيخه كانی خويان بن كه له قوتابخانه ناسراوه كانی كوستان، يان له مه كته بخانه كانی دزلي فورات، خوينديان ته وار كردوه و به سه لماندنی زانست و خو پاريزي، جي خويان له دلي لايه نگراندا كردوه ته وه. بو گه يشتن به وه ها پيگه يه كي به رز، به چه و په چه له ك گرينگی نييه. له م سه رده مه، دوو كه سايه تي هه لكه وته و زور به پيزي ناوچه كه بریتين له «شيخ شه مسه ددینی شهريف كه ندي» كه پيره پياويكي كوپره له گه ل «حاجي سه يد عه بدولكه ريم»، كه (شيخي زه نبيل) ه. هه وه لي سي هه زار كه س و دووه می په نجا هه زار مريدی هه يه، هه ردووكيان سه ر به ته ريقه تي (نه قشبه ندي) ن. له پاش مه رگيان، دهسته يهك له موريدان كه سووكايه تي به سه يده هه رزه كاره كان ده كه ن، وهك نزرگه، گومبه ز و قسن له سه ر گلكزيان ساز ده كه ن و ده چنه زياره تيان. حاكمی سابلاغ، په شيدولمولك، كه پياويكي هيشتا لاه و ته پيوش و قوزه، ميوانداری كردم (۱۰)، ماله گه وره كه ی له قه راغ چوم هه لكه وتوه.

دهسته يهك ده رويشی «قادري» له تهك سه رده سه ته كه يان هاتنه لمان تا له ناو باخی ماله كه يدا، عه مه لياتيكي (نمايشيكي) بكن. چوار ده رويش ده ستیان به ده ف ليدان كرد و ئاورپيكي گه وره يان كرده وه. مورتازيكي ده می كي ردپيكي سووره وه كراوی، خسته ناو زاره وه. يه كي تر، نووكی خه نه جريكي له سه ر پومته دانا و وای

سئ سووچیان تا سەر لووت هه لکیشاوه و بهشی خوارهوهی ده موچاویان به کهس نیشان نادهن. شهو به زموبه ساتی مؤسیقا به پێوه چوو. دوو دهنگبێژی ناسراوی شارهکه، به ناوی «سه عید» و «حه مه ده مین» که هه ر کام خه نجه ریکیان دابوو له بهر پشتین و پێچیکی ئاویان به دهور کالوه قووچه که یاندا به ستبوو، به پێی پیاده، به تار و ته نبوروه وه ژوور که وتن.

شاعر و مؤسیقای کوردی

هه موو کوردان به هوی ریشه و په گهزی پۆژه لاتیان، زهوق و به هرهی تاییه تیان بۆ شاعر و مؤسیقا ههیه. ئاوازی خویان، یان «گۆرانبێژ» که کان (۱۱)، شاعیری شاعیران بۆ هه موو ماله کان پاده گوین. هه ر کهس به پۆژ، خه ریکی ئیش و پیشه ی خۆیه تی، به لام شه وانه ژه نیار و گۆرانبێژ به مالاندا ده گه پین. وئ ده چی کورده کان له رابوردوودا، گۆرانی و مؤسیقای تاییه ت به خۆیان هه بووی که وه ختی خۆی، ریتمی توند و گوپوتینی شاعیره کان که خۆی شیایوی په گه زکی نازیه، یه کجار وروژینه ر و به سۆز بووه. له حالی حازردا، کاریگه ریی مؤسیقای عه ره بی په سه نایه تیه که ی خستوو ته ژیر کارتیکه ریه وه. هه واکان بی ئه وه ی سۆز و تینیکیان تیدا بی، بوون به ئاخ و ئۆفیکی دورودریژ و شاعیری گۆرانبیه کانیش هه مووی له باره ی ژن و شه راب و گوله وهیه و له هه ر چه شنه ناوه رۆکی تازه و جوان په تین. وێژه ی ئیستا لاساییه کی کوپرکوپیرانه له غه زه لیاتی عاشقانه ی عه ره بی به ئه ژمار دئ و بیجگه له به کاره ی نانی وشه گه لی کوردی، له پوج و په سه نایه تی ئه م قه ومه هیه نیشانیک پێوه دیار نییه.

به و حاله ش، هه ر زمانیک، گه نجینه یه کی به نرخی له گۆرانی فولکلۆر هه یه. ئیستا وه رگێپانی

دوو نمونه له گۆرانیه که دینیه وه که لاوانی «موکری» بۆیان خویندووین:

له سه ر سنگت پرته قالیکی ته پ و ئاوداره
جیگایه کی خوش و دلگه ر و متمانه داره
عاشقی چاوانی قه شه نگی تۆم
عاشقی ئه برۆ و بالای شه نگی تۆم
پیم خوشه من به زمانی تاره که م
بۆ وه سفیان، گۆرانیه که تی هه لکه م
به فریای دل م بگه تۆ ئه ی په روه رداگارا
پۆی له ده ستم یاری خوشه ویست و نازدار

عاشقی چاوانی قه شه نگی تۆم
عاشقی ئه برۆ و بالای شه نگی تۆم
ئه م مانگه، مانگی مه ولوودی پێغه مبه ره
له و مانگه داوه تی دل به رم له به ره
قولپه ی گریانم له گه روودا له مپه ره
ئاره ق و شه راو تازه مه ستم ناکه ن
هه ر چاوی گه شی تۆ له سه ر خۆم ده به ن
له «سلیمانی» یه وه هاتووم، دۆلی گولانی
ئامال زهرد

من له شوین چاوی له یلاکه م، پیم پیاوه
هه رداوه رد.

له سلیمانی باگژه و ته پوتۆز که وتوو ته پێ
به نیوان سنگتا دۆلی کاروانکوژ ده گزه ری (۱۲)
پیش ئه وه ی سه ر بنیمه وه، وه ره
ده ست ده خه نجه ر گیانم بینه ده ری. (۱۳)

له ده ور به ری ناوه راستی سه ده ی رابوردوودا،
له ناو کوردان شاعیری کی گه وره هه لکه وت که
ناویانگی له سنووری هۆز و تایه فه که ی زۆر زیاتر
په ره ی سه ند؛ ئه م شاعیره ناوی «نالی» (۱۴)
بوو؛ مه لایه کی خه لکی سلیمانی، سه ر به
کوردستانی تورکیا، که ئه مرۆ شاعیره کانی له
دورترین دۆل و ئاویای بووه ته ویردی سه ر زمانی
کوردان. ئه م شاعیرانه ی خواره وه له لایه ن

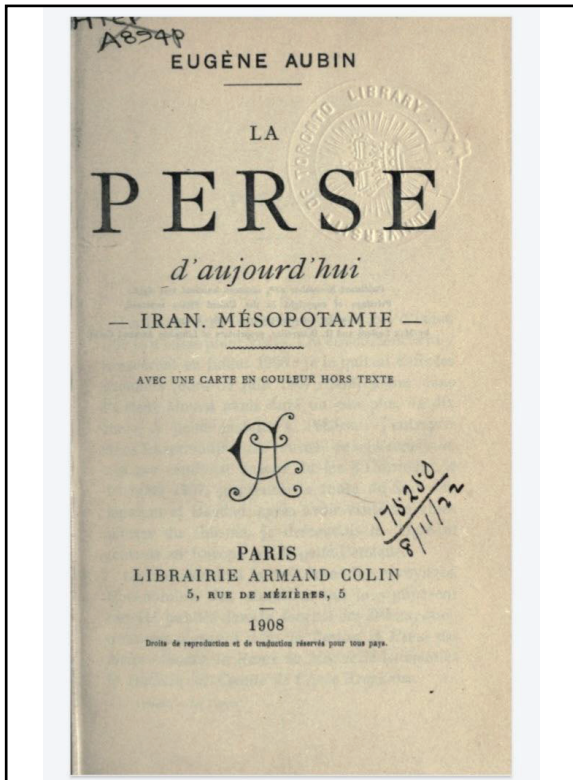
«موفتی» سابلأغهوه، بۆ ئیمه وهرگیپرډراون:
 زولفت به قهتدا که په ریښان و بلأوه،
 نه مړو له منی شیفته ئالوز و به داوه
 نه م عومره عهزیزه که له بۆت نه قد و دراوه،
 سهد حهیف و دریغا که موسلمانیه نه ماوه!
 عومریکی دریژه به خه یالی سهری زولفت
 سهودا و په ریښانم و سهودایه کی خاوه
 هه چهنده که پروتم، به خودا مائیلی پروتم
 بئ بهرگییه عیلهت که هه تیو مه یلی هه تاوه ..
 (مانی) نییه تی قوه تی ته سویری برۆی تو
 نه م قهوسه به دهستی موته نه ففیس نه کشاوه
 بۆ چی نه گریم، سهد که پتم دل ده شکینی!
 بۆ مه ی نه پژی، شیشه له سهد لاره شکاوه!
 بئ فائیده یه مهنی من ئیستا که له گریان
 بۆ عاشقی بیچاره زووم ناوه پزاوه!
 هه ر جۆگه و جیگیکی که وا سوور و سویر بئ
 جیی جۆششی گریانیه منه و خوینه پزاوه
 سوژی دلنه باعیهی تاو و کولی گریان
 مه علومه که ناگر سه به بی جۆششی ناوه
 «نالی» وه کوو زولفت که موتیهی بهری پیته
 تیکی مه شکینه، به جهفا مه یخه ره لاره

*

سهری زولفت که پرشتهی عومری خزره،
 نیوه ههودایه
 چ ههودایه؟ که هه ر حهلقه ی دوو سهد
 زهنجیری سهودایه!
 برۆت تیغیکه وسمه ی سه یقه ل و مه سلول و
 مووکاره
 که عیشه ی جهوه ره، په مز و ئیشه ره ی
 ئاوی مهودایه
 به نه شنه ی سستی و مهستی و هه مه ستور
 و مه خموره
 نزانم خه و له چاوتدایه یا چاوت له خهودایه!

له سایه ی کوفری زولفت دل (فنا فی النور)
 ئیمانیه
 مه لئین زولمهت خراپه، وه سلی په روانه له
 شهودایه
 هه ناسه م زولفه که ی لادا و مه یلیکی نه کرد
 چاوی
 نه سیم نه نگوت و شه و پابورد و نه رگس هه
 له خهودایه
 له دووری تو یه نه ی خورشیدی پرته و به خشی
 شه و گهردان
 که «نالی» وا له حالاتی میحاقی ماهی
 نهودایه ...

له م پوزانه دا، وه فدیکه ئیرانی له سابلأغ
 سه قامگیر بووه و چهند دانیشتنیکی بۆ
 پیپراگه یشتن به تیکه له چونه کانی سنوور پیک
 هیناوه و له گه ل وه فدیکه تورکی له شوینیک
 نزیک ده ورویه ری «مووسل»، هاتونه ته سه ر

ئەو، جگە لە چەند شوپىنى ديارىكراو، ئىتر لە سنوورەكانى نىوان ئىران و توركييا، لە ئاراراتەو بەگرە تا دەرياي خەزەر، هيچ كات كەوشەن ديارى نەكراو. لە سالى ۱۸۴۳ز كارگيرەكانى ئىنگليز و پروسيا دەستيان كرد بە هينديك تۆزىنەو، بەلام ئىشەكەيان بە هۆى دستپيكردى شەپى كريمە (۱۵) پراوستان و بە گريبەستى سالى ۱۸۶۹ز پراو كە بەرەنجامەكەى، بى چارەنوس مانەو هوى ناوچەيەكى باريكى ناديارى سنوور لە نىوان دوو ولاتدا بو؛ ديارە ئەم بارودۆخەش هينديك ناپەزايەتى و تىكەلچوونى لەو ناو پىك هينا. حكومەتى ئىران، بەهارى پابوردوو، شوپىنى چەند بنكەى گومرگى خۆى هينابوو پيشتر. ئەم هۆزانەى وا لە ترۆپكى كوستان دەژيان، سەبارەت بە سەرۆكى هەلبژيردراو لە لايەن ئىرانەو هەچ گەشبين نەبون. زۆرى نەمابوو توركەكان بانگهيشت بكەن تا سى ناوچەى «سەردەشت» و «مەرگەوهر» و «تەرگەوهر» داگير بكەن. لەو كاتەو دانىشتنەكان لە نىوان هەر دوو لا دەستى پى كردوو تەو. سىياسەتوانانى ئىنگليز و پروس، لە ئىستانبول هينديك هەنگاويان هەلگرتوو، بەلام ئاكاميىكى بەرچاو لەم چالاكيانە بەرەم نەهاتوو. ئەلمانىيەكانىش لەم بابەتە توانيويانە بيانويەك بخەنە دەست، تا ئەوانىش پولى خويان لە ئىران بگيرن.

لە مەوداي پينچ كيلۆمەترى شارى سابلان، لە شوپىنى وا چۆم بەرەوخوار دەپوا، شارەدي «ئىندرقاش» هەلكەوتوو كە ئوسەد بنەمالەى لەخۆ گرتوو، قەلا و ناوهندى دەستەلاتى قادراغاش هەر لەويە. پاستىيەكەى قادراغا، پياويكى پوخته و قالە. ئەو سەر بە ديبوكريه

و بە پشتيوانى بەرپرسانى دەولەت بوو تە خاوەن پلە، تا لە دژى موكرىيەكان كە لە بەشى خوارەو هوى ناوهندى ئەم پاريزگايە نىشتەجىن، بىنە جى متمانەيەكى پتەو. هيچ چەشنە يارمەتى و دەسگيرۆيى (كمك مالى) لە ئەو، تەننەت لە سى كورەكەشى دريغى نەكراو. قادراغا بوو تە سەرۆك هۆزى تايغەى خۆى. هەشت هەزار گوندىي لە مولكى ئەودا دەژين. هەزار كەس لە سوارانى ئەو بە ئامازەى بالادەست، دەست بەجى ئامادەى خزمەت دەبن، تەننەت چل كەس لە پاريزەرانى شا، لە لايەن قادراغاو بۆ دەربار دەنيردرين. قادراغا، پيرەپياويكى نزيك سەدسالەى كال و كورته بالايە كە لە ژير فەرەنجىيەكەشيدا هەر لە سەرمان هەلدەلەرزى. دوو كورەكەى كە بۆ خويان پياويكى بەسالچوون، ناويان «شجاع الملك» و «مصمىم السلطان» كە لە گوندى باوكيان منيان هاوپيەتى كرد و سوارەكانيشيان لە دريژەى دۆلى سابلان بەپرز وىستا بوون. لە پيشەويان دەستەيەك لە دەرويشەكانى قادرى بە هەواى هەست بزويى دەف پريان دەبى. بۆ داخووزى خيرات، يەك لەوان نزيك ئەسپەكەم بوو و وای نيشان دا كە نووكى خەنجەرەكەى لە پومەتى پۆكردوو.

خانوبەرەكانى ئىندرقاش، لە هى ديها تەكانى ترى ئىران نزمترن، پاستىيەكەى وەك كۆمايەكى خۆلەميشى دەچن كە تياندا دارى سنەوبەر بالاي كردوو. خەلكەكەى تفەنگ لە شان، كۆلانە تەنگ و تەسكەكانيان هەموو ئاخنيبوو. ژنەكان هەموو بە بەرگى كەويى و بى پەچە، بە سەرپۆشى سوورەو، - كە لكىيان لە ژير چەنە بە شريت، يان بە بەرموور بەستبوو - لە سەريان پراوستانبوون بۆ چاوليكردن. لە پال

منه وه دوو «گۆرانیبیژ» له سه ره ئه سپ، به زمانى خۆمالى، وهك به خيتر هاتن، گۆرانىبه كه م بۆ ده چريكينن:

كاتى له نيوان دوو ده ولت ناشتى و دۆستايه تى پاوه جى بى

له هه مو شوينى داب وايه كه خه لكه كه ي له تهك يهك ديمانه يان بى

ئيران و فه په نسا وهك دوو خوشك وان پيگه وه يه كيان له ئه وروپا و ئه وى تريان له قاره ي ناسيايه

ئه م دوو ولته، جوانترين و باشترين ولتانى سه ره پوى زه وينن

ئاغاي... (١٦) پياويكى خوينا وه وار و فاميده و به شه خسيه ت و ژير و وريا و به پاريزه

له حانديدا دوژمن داماو و بى پيزه خزم و كه سه كه ي، به چالاكى و نه زمونه به نرخه كانى ئه و شانازى ده كه ن

هه ره به م جوړه ي كه خه لكى تووكيو به هه بوونى «ميكادو» ي (١٧) خويان ده نازن

ئه و له تارانه وه هاتوه تا شار و شاروچكه كان له نزيكه وه ببينى

ئه و وهك مانگى چاره ده له ناسوى ئيمه وه هه لاتوه

ئه و ميوانىكى قه درگران و مه زن و شايانى كه لى پيزه

كه پيى ناوه ته ولتى جه مه وه ئه و بۆ هه ره شوينى چوه

به ساز و ناواز و «ته قله» و «جه ريد» ي (١٨) سواران پيشوازي لى كراوه

به لام هه چ شوينى، به باشى و جوانى زيدي «موكرى» يه كان ناكا

«به گزاده» كان و «دييوكرى» يه كان و «مامش» كان و «مه نگر» كان و «زودى» يه كان و «كه ورك» كان

و «ملكارى» يه كان...

هه موو ئه ويان به شكۆ و پيزى زۆره وه وه رگرتوه چونكه ئه و يه كه م ميوانه كه به هاتنى بۆ لامان،

سه باره ت به «موكرى» يه كان زۆر كه و ره يى نواندوه

ته واوى ناوچه ي سابلاغى، وهك «دييارى» ئاراسته ده كه ين.

په شهيد و لمولك حاكمى ناوچه، له ميواندارى وه ما ميوانىكى پايه به رز زۆر خۆشحاله و

له لايه ن ده ولته تى ئيرانه وه به خيترهاتنى ده كا. ئه م قسانه مان به زمانى دييرينى كوردى

ده رپيى كه هاوكات برايه تى و يه كدى ئيمه ش له توپى وشه كاندا هه شار دراوه.

له ناوه راستى شاره دى كه به گۆره پانتيكى بچوك له به شه كانى ترى گوند جيا بووه ته وه،

خانويه ره و باغاتى قادر اغا هه لكه وتوه. هه ره لى چاييمان خواره وه. «گۆرانىبيژ» هه كان

به رده وام سه رقالى گۆرانى وتن بوون. له سه ره زه وى مه جوعمه ي پر له قاشى كالهك و شووتى،

له گه ل قرتاله ي ليوپيژ له ترى و باينجان و هه نجير ريز كرابوون كه هه موو له ميوه ي

هه لى ژاره و زۆرياشى ئيران ناماده كرابوون. ده كيلومه تر دواى ئه وى، گه يشتينه گوندى

«خاتوون باغ». خه لكه كه ي هه روا له به شى هاتنه ژوره وه ي دى، به ريز ويستابوون و سواره كانيش

له پيش ئه وانه وه له نگره يان گرتبوو. پياويك كه مه پيى خستبووه ژير چنگه وه، هاوكات له گه ل

هاتنمان بۆ ناو گوند، به يهك جووله ي خيتر، سه رى لى كرده وه. سه رى خوينايى مه ره كه، له ژير

پيى ئه سپه كه مدا تلى ده خوارد. به پيى دابونه ريتى ئيرانى، هاوپيكانم كه له شى مه ره كه يان هه لگرته وه.

«سهام السلطان» خاوه نى گونده كه، سه رۆكى

شاره‌وانی سابلآغه و کاروباری به‌پیره‌بردنی مولکه‌کانی خۆی به «سه‌عدوون ناغا»ی مامی سپاردوو. هه‌شتا مائی ئەم گونده بچوکه، له شیویکی سیلاوگر ساز کراوه که پر له داری سنه‌وبه‌ره. که‌میک ئەولاتر، باخی رەز و بیستانی شووتی دەست پێ دەکا. ته‌ویلەکان له سه‌رووتر سازکراون و سه‌ربانه‌کانیان که قووچ هه‌لکه‌توووه له دال کیتودا داته‌پیهوه. خانووی ئەریاب، دوو نهۆمه و هه‌یوانیکی هه‌یه. له ناو هۆده‌که‌ی، فه‌رش و لباد و جوړیک قوماشی قاوه‌بیان پراختوووه که نه‌خشه‌که‌ی ره‌شه. خۆراکیان له‌سه‌ر مه‌جوعه‌یه‌کی گه‌وره هینا که بریتی بوو له: پالو، که‌باب، شه‌که‌رات، حه‌لوا، کوورزوی شه‌ربه‌ت و ماست و په‌نیر، پاشان قاوه‌ی تورکی و دواچار سه‌بیلەیان هینا.

رێگای تازه کیشراو، به لای سه‌ره‌ولێژی دۆلێکدا تێ ده‌په‌پێ. گوندی «خاچی»، سه‌ره‌تای ده‌شتیکی به‌ریالوه که له‌ودا دوو چۆمی «ته‌ته‌هوو» و «جه‌غه‌توو» به لای باشووردا له خوڤه‌ن و شان به شانی یه‌ک، به‌ره‌و گۆلی ورمی شوڤر ده‌بنه‌وه. چهند مه‌زرای گه‌رچه‌ک و په‌مۆ له سووچیک به تهریکی ویل کراوه. زه‌لکاویکی وشک هه‌لاتوو، وه‌ک پتۆکیکی سپی ده‌روپه‌شتی گوندی «که‌لبه‌ره‌زاخان»ی (۱۹) ناخه‌داوه. له نیوان ئاپۆره‌ی سواران و خه‌لکی گوند، هه‌ر وه‌ها له‌کن که‌له‌شی ئەو مه‌په‌ی بۆ پێشوازی ئێمه سه‌ریان بپێ، «کو‌رپێژگه‌یه‌کی جوانکیله»ی گه‌ره‌ک، به قژی درێژ و په‌ریشان و پاتۆلی سوور و که‌وای سه‌وزه‌وه، له‌گه‌ل ده‌نگی گوڤ ئازهرده‌ری ده‌هۆل و زورپنا، هه‌له‌په‌رکییه‌کی هه‌ست وروژینی ده‌ست پێ کرد. ئەم گونده خاوه‌ن سی سه‌د بنه‌مائه‌یه و رێک نزیک چۆمی «ته‌ته‌هوو» هه‌لکه‌توووه؛

له‌گه‌ل ئەوه‌ش تخووبی ناوچه کوردن‌نشینەکان و خه‌لکی سوننه به ئەژمار دێ. خاوه‌نی ئەم گونده که به‌گزاده‌یه‌کی قه‌رزداره، ناچار بووه به‌رپه‌یه‌بردن و داها‌تی گوند، بۆ ماوه‌ی بیست ساڵ به «تاج‌ریاشی»ی (۲۰) پووسه‌کان له ته‌وریز پاده‌ست بکا.

ئەم ده‌شته، ده‌شتیکی به‌پیت و به‌هره‌داره که تێیدا گه‌نم، جو، برنج، په‌مۆ، گه‌رچه‌ک، شادانه، نۆک و نیسک په‌عه‌مه‌ل دێ و هه‌موو به‌روبوومه‌که‌ی له ورمی و مه‌راغه ده‌فرۆشرێ، تووتنه‌که‌شی بۆ ته‌وریز هه‌نارده ده‌که‌ن. بۆ ئەوه‌ی پرشته‌ی پێوه‌ندی له نیوان دانیه‌شتوانی تورک و کوردی ئەم ده‌شته - که هه‌ر کام خاوه‌ن زه‌وین لێره - به‌رده‌وام پاوه‌جێ بێ و نه‌پسێ، بازارپێکی خۆمالیان به ناوی «پینج شه‌مه‌ بازارپ» له لێو چۆم، نزیک گوندی «قه‌باغه‌کندی» کردووته‌وه. ئێمه پۆژی هه‌ینی به‌ویدا تێپه‌پین. مه‌زراکان به هۆی هاتوچۆی زۆری چوارپاکان، ته‌واو په‌لخ بوویون و عه‌رز هه‌موو له پیسای و زبلی بازارپ دوینیکه ئاخزابه‌وو. له هه‌موو شوپینکی ولاته‌وه؛ له ته‌وریزه‌وه بگه‌ره تا هه‌مه‌دان و کرماشان، خه‌لک له‌وێ، له بازارپێکی سالانه به‌شداری ده‌که‌ن. که بۆ کرپن و فرۆشتنی چوارپێ پێک دێ، فه‌رمانداری میانداو به‌سه‌ر بازارپ ئاماژه‌پێکراودا چاودێری ده‌کا و پیتاک و مالیاتی (باجی) پێوه‌ندیدار به‌و بازارپه‌ش وه‌رده‌گرێ. شارۆچکه و باغه‌کانی «میانداو» که له قه‌راغ دوو چۆم هه‌لکه‌توووه، ناوه‌ندیکی گرینگه که له‌خۆگری دوو هه‌زار بنه‌مائه‌یه و مولکه‌که‌ی قۆرخ‌سی سه‌لته‌نه‌ته. عه‌باس میرزا، ده‌سته‌یه‌ک «به‌لووچ»ی کرمان و هیندی تورکی له شاره‌کانی ئازهریایجان کۆ کرده‌وه و له‌م شاره

نیشته جیی کردن، ههروههها چند بنه ماله‌ی نهرمه‌نی و سه‌دوشه‌ست بنه ماله‌ی جووله‌ک‌ش له میانداو ده‌ژین. شی‌ی گونجاوی هه‌وا، له په‌سه‌ندنی باخی په‌ز و ته‌په‌کاری، هه‌روهه‌ها له بره‌ودانی مه‌زای په‌مۆ، زۆر شوپندانهر بووه. دووباره له‌و به‌ری چۆمی «جه‌غه‌توو»-ه‌وه، ده‌شتایی ده‌ست پئ ده‌کاته‌وه. فایتوونه‌کان له‌و دیروانه‌ی که به مه‌به‌ستی ناوداشتنی بیستانه‌کان هه‌ل‌درا‌بوون، گیریان ده‌خوارد و له لیته‌دا پۆده‌چوون. چند گوندیکی بی دارمان له‌سه‌ر پئگا بینی. له مه‌ودایه‌کی دووره‌وه، هیتیک له به‌رزاییه‌کانی سه‌ه‌ند وه‌ده‌رکه‌وت. «چواردولی»-ه‌کان که له خیللی «له‌ک»-ن و سه‌ره‌تا له کوپستانه‌کانی فارس سه‌قامگیر بوویون، پیکه‌ینه‌ری دانیشتوانی ئه‌م ناوچه‌یه‌ن. کاتیک که شه‌پ و کیشه‌ی باکوور و باشوور؛ واته قاجاره‌کان دژ به بنه‌ماله‌ی زه‌ندییه‌کان، به سه‌رکه‌وتنی قاجاره‌کان کۆتایی هات، ناغامحه‌مه‌دخان، بریاری دا که کۆجییی به‌کۆمه‌لی خیلله‌ گه‌وره‌کانی هاوچاوی خۆی تیک بدا و له بنه‌په‌ته‌وه لیکیان هه‌لوه‌شین. هه‌ر به‌و بۆنه‌یه‌وه، پئژه‌یه‌کی زۆری له خیللات، بۆ وینه، هه‌زار بنه‌ماله‌ی له‌م «چواردولی»-یانه له‌گه‌ل خۆی هیتا و له شوپنگه‌لی تر ته‌خته‌قاپووی کردن. دوا‌ی مه‌رگی ناغامحه‌مه‌دخان، سه‌رۆکه‌که‌یان به ناوی «نه‌ورۆزخان» هه‌لات و به‌ره‌و مه‌لبه‌ندی پۆژاوا په‌وانه بووه‌وه. ئه‌و له‌گه‌ل که سوکاری له ده‌شتی «میانداو» گیرسانه‌وه که ئه‌و کات وه‌ک چۆلگه‌ وابوو.

له‌ویوه دوا‌ی هه‌ژده کیلۆمه‌تر، گیشتینه داره‌کانی «مووردی چای»، هه‌روهه‌ها شاره‌دییه‌کی گه‌وره‌ی پیاوانکراوی ده‌ولت به ناوی «مه‌لکه‌ندی»، له

مه‌لکه‌ندی‌شه‌وه دوا‌ی بیست و چوار کیلۆمه‌تر، سه‌ره‌نجام گیشتینه مه‌راغه. پئگا به نیتوان گه‌ردی بلندنه‌ویدا تئ ده‌په‌پئ که به هۆی که‌له‌که‌ی به‌رد، به «قه‌ره قوشوون»، واته (له‌شکری په‌ش) ناسراوه. دۆلی «سۆفی چای» له سه‌ه‌نده‌وه ده‌ست پئ ده‌کا و به په‌وگه‌یه‌کدا به‌ره‌و گۆلی ورمئ، به‌ره‌به‌ره پانت‌ره‌ده‌بیته‌وه. باغاتی زۆری مه‌راغه، سه‌رانسه‌ری داوینی کیتیان داپۆشیوه.

په‌راویزه‌کان:

۸- عه‌بدولقادری گه‌یلانی (۴۷۱ - ۵۶۱ک) عارفی گه‌وره و بنیادنه‌ری ته‌ریقه‌تی قادرییه که سه‌ره‌تا له‌لای ئه‌بوو زه‌که‌ریای ته‌وریزی زانستی عه‌ره‌بی، پاشان له به‌غدا زانسته شه‌رعییه‌کان فیر بوو؛ ئاماژه به به‌غدایی بوونه‌که‌ی ئه‌لیتروه سه‌رچاوه‌ی گرتوو. [وه‌رگێپری فارسی]

۹- مه‌به‌ست له شیخی بوخارا، خاجه به‌هائه‌ددین محه‌مه‌دی بوخاریی نه‌قشبه‌نده (۷۱۸ - ۷۹۱ک) ناوبراو عارفیکی گه‌وره‌ی ناسراوی سه‌ده‌ی هه‌شته‌م و بنیادنه‌ری ته‌ریقه‌تی نه‌قشبه‌ندییه که له گوندی قه‌سری عارفان، هه‌لکه‌وتوو له یه‌ک فرسه‌خیی بوخارا، له دایک بووه. [وه‌رگێپری فارسی]

۱۰- له‌سه‌ر میزی رازاوه و پئ له خۆراکی په‌شیدولمولک، «بیزا»ی لی بوو که له ناو سرکه و ماستدا خه‌واندبوویان. بیزا گیایه‌کی لاسک دریژه که ته‌نیا له چیاکانی کوردستان شین ده‌بی. [ئوژین ئووبین]

goranibechs - ۱۱

۱۲- ناوی دۆلیکه له چیاکانی کوردستان که کاروانه‌کان تئیدا، له ده‌ست با و ته‌پوتۆز،

ته‌او ده‌که‌وتنه زه‌حمه‌ته‌وه. [ئووژین ئووبین] ۱۳- به داخه‌وه ده‌قی کوردی گۆرانییه‌که‌م بۆ نه‌دۆزرایه‌وه، هه‌ر بۆیه به سه‌لیقه و زه‌وقی خۆم هه‌ولم دا له پووی وه‌رگێرانه فارسییه‌که‌ی، وه‌رگێر مه‌ سه‌ر کوردی که بیگومان ده‌قی سه‌ره‌تایی گورانییه‌که‌، که له لایه‌ن لاوانی موکرییه‌وه بۆ ئووژین ئووبین خوینرایه‌وه، شتیکی تره. [وه‌رگێری کوردی]

۱۴- له دیوانی نالی، به‌م جۆره باسی ژبانی کراوه: «نالی ناوی خدر(خضر)ه و کورپی ئەحمه‌دی شاه‌ه‌یسی ئالی به‌گیی مکایه‌لییه. له گوندی (خاک و خۆل) له ده‌شتی شاره‌زور هاتووه‌ته دنیاه‌وه... ئەو شوینانه‌ی که زۆر تیاندا مابوو بیته‌وه، سنه و سابلاغ و زه‌ردیاوای قه‌ره‌داغ و هه‌له‌بجه و سوله‌یمانین. له سالانی ۱۸۰۰-۱۸۵۶ی زاینیدا ژیاوه.» (دیوانی نالی، ۱۳۶۴: ۲۳-۲۵). [وه‌رگێری کوردی]

۱۵- guerre de Crimée

۱۶- وی ده‌چی مه‌به‌ست «کولار دیسکو»، واته هه‌مان «ئووژین ئووبین» بیت. [وه‌رگێری فارسی]

۱۷- ناوونیشانی ئیمپراتوری ژاپۆن. [وه‌رگێری فارسی]

۱۸- taghalehs et les djérids: ته‌قله: ئەلف جلیت/ جریت: داریکی بچووک بۆ یاریی سوارچاکان؛ دارده‌ستی سوارچاکان له کئیه‌رکی سوارکاریدا (ب) جلیتانی: یاریی سوارچاکان به داریکی بچووک (هه‌ژار: ۱۶۵-۱۸۴). جلیتازی، جلیتین: یاریکردن به گۆ به‌سه‌ر سوارییه‌وه (خال، ۱۲۲). «جه‌رید» به مانای نێزه‌ی قوله هاتووه (عه‌مید، ۱۳۸۹: ۳۹۰). [وه‌رگێری کوردی]

۱۹- Kerbé Réza Khan: «که‌رب» نیشانه‌ی کورته‌کراوی که‌ربه‌لاییه. [ئووژین ئووبین]

۲۰- «تاجرباشی» له ئێران، هاوشانی قونسولخانه‌کان، هه‌مان ئیشیک که نوینه‌رانی نه‌ته‌وه‌ی ئیمه (فه‌ره‌نسا) له ئەسته‌ویانه، به‌جی دینن؛ واته به‌رپرس و وته‌بیژی گشت کۆچه‌ران و هاوولاتیانی پووسیان. له باکووری ئێران، پروسه‌کان ریژه‌ی تاجرباشیه‌کانیان زیاده کردووه و ئەوانیان وه‌کو نوینه‌رانی قونسولخانه به فرمی به هه‌موو که‌س ناساندووه. جاری واشه له شاریک دوو «تاجرباشی» داده‌نیتن؛ یه‌کیان بۆ مه‌سیحیه‌کان و ئەوی تریان بۆ موسلمانه‌کان. [ئووژین ئووبین]

سه‌رچاوه‌کان:

(۱) اوبن، اوژن (۱۳۶۲)، سفرنامه و بررسی‌های سفیر فرانسه در ایران، ایران امروز ۱۹۰۶ - ۱۹۰۷ ایران و بین‌النهرین، ترجمه و حواشی و توضیحات از علی اصغر سعیدی، چ ۱، تهران، کتابفروشی زوار.

(۲) خال، شیخ محه‌مه‌د (۲۰۰۵)، فره‌ه‌نگی خال، چ دووه‌م، هه‌ولێر، ئاراس.

(۳) دیوانی نالی، مه‌لاخدری ئەحمه‌دی شاه‌ه‌یسی مکایه‌لی (۱۳۶۴)، لیکۆلینه‌وه و لیکدانه‌وه‌ی مه‌لاعه‌بدولکه‌ریمی موده‌پیس و فاتیح عه‌بدولکه‌ریم، پیاچوونه‌وه‌ی موحه‌مه‌دی مه‌لاکه‌ریم، چ دوم، ارومیه، انتشارات صلاح الدین ایوبی.

(۴) شرفکندی، عبدالرحمن (۱۳۶۹)، هه‌نبانه‌ بۆرینه‌ فره‌نگ کردی - فارسی هه‌ژار، چ ۱، تهران، سروش.

(۵) عمید، حسن (۱۳۸۹)، فره‌نگ فارسی، چ ۱، تهران، اشجع.

(۶) Aubin, Eugène (1908), La Perse d'aujourd'hui- Iran, Mésopotamie, Paris, Colin